

De Sovjet-Unie in Nederlandse jeugdboeken

– Constant van den Heuvel en Klaas Tippe –

Transparant 12.4 (november 2001) 28-29

Vóór 1970 werd er weinig aandacht besteed aan de USSR in de Nederlandse jeugdliteratuur. Het is opvallend dat er zo'n duidelijke cesuur aanwijsbaar is. Ook voor 1970 was er immers sprake van christenvervolging, het belangrijkste thema in vooral christelijke jeugdboeken. In dit artikel wordt onderzocht welk beeld van de Sovjet-Unie naar voren komt in Nederlandstalige jeugdboeken.

Onze onderzoeksvraag was breed: welk beeld gaf de Nederlandstalige jeugdliteratuur van de USSR? Daarbij besteedden we aandacht aan de beschrijving van het klimaat en de woonomgeving, het werk en het en de behandeling van andersdenkenden. Tot slot noemen we de Nederlandse hulpverlening, die in enkele boeken genoemd wordt. Uit al deze onderwerpen destilleert zich haast de sfeer, heel belangrijk voor de uiteindelijke beeldbepaling. De jeugdboeken blijken uiteen te vallen in drie categorieën. De eerste categorie zijn de boeken geschreven door auteurs met een "neutrale", maar West-Europese achtergrond. De tweede categorie zijn de protestants-christelijke boeken, de derde categorie bestaat uit vertaalde boeken uit communistische landen als de USSR of de DDR.

Het weer

In Rusland kan het hard vriezen en erg sneeuwen. Soms functioneert de koude in jeugdboeken slechts als decor of roept het zelfs een sfeer van gezelligheid of schoonheid op. Maar vaak is de vrieskou ook een dodelijke vijand, zoals het kleine meisje met het witte mutsje in "Tanja" van Bodo Schulenburg dat doodvriest in de rij voor de bakker (p.17). Ook wordt het klimaat gebruikt door de autoriteiten om andersdenkenden te treffen. In 'Vlucht naar de vrijheid', uit de bundel *Zijn wieg was een kribbe*, worden christenen in hun ondergoed in de snerpemde kou op het ijs gezet (p.136). Overigens wordt er ook wel gerept van het schijnen van de zon, maar minder.

De meeste verhalen spelen zich af in de stad. Iwan, uit de gelijknamige serie van Myrna Grant, woont in Moskou, evenals Lev uit *De zaak Kolokol*; daarentegen woont Tanja in het toenmalige Leningrad. De titel *Verhalen uit Moskou* spreekt voor zich. De kinderen wonen meestal in een flat. De grauwe, koude sfeer die dat kan oproepen, verwoordt Myrna Grant in *Iwan en de gedurfde ontsnapping*: "Iwan liep zachtjes naar de andere kant van de hal. Door het vuile raam zag hij uitsluitend de blinde wand van een ander flatgebouw." (p.24) Het grauwe beeld wordt versterkt door de beschrijving van bedompte wagons en van de meters lange rijen voor winkels.

Tussen de regels door wordt in alle boeken duidelijk dat Rusland minder welvarend is dan het Westen. De meeste personen in boeken werken in een fabriek of hebben een wetenschap-pelijk-technische beroep. Zo werken de ouders van Iwan in een fabriek (*Als het tarwegraan sterft*), is de moeder van Roma architect en is de vader van Serjozja (*Het bedrog*) ingenieur. Ook de jongeren zelf lijken een zekere voorkeur te hebben voor technische vakken. Vaak werken vader en moeder en past oma op de kleintjes. Ook moeten kinderen al heel vroeg zelfstandig zijn. De vijftienjarige Aljosja (*Verhalen uit Moskou*) woont nota bene op zichzelf.

Onderwijs

De scholen dragen geen namen, maar nummers. In de Russische boeken worden zulke kritische noties overigens nauwelijks te berde gebracht. De school wordt in bijna alle boeken als een streng instituut gepresenteerd. Voor de kinderen wier ouders niet in het gewenste communistische spoor lopen, is het zelfs een regelrechte kwelling. Leerkrachten zijn bars en klas-sikaal bekritisieren ze het gedachtegoed en soms ook de persoon van de leerling. Leerkrachten en autoriteiten proberen in persoonlijke gesprekken het kind van zijn ouders los te weken: eerst via begrip en het beloven van een mooie toekomst, daarna via dreigementen. Ook grijpen leerkrachten niet in bij pestgedrag van medeleerlingen. Het gaat zelfs zo ver dat deze kinderen door leeftijdgenoten tot bloedens toe in elkaar worden geslagen.

Gesloten samenleving

Uit de jeugdboeken blijkt duidelijk dat de USSR een land is waar je niet makkelijk uitkomt of waaruit je iets uit mag meenemen. Zo moet Roma (*Het jaar van het goede kind*) veel moeite doen om zijn eigenhandig geschilderde ikoon het land uit te krijgen en wordt Peter Gornovitsj (*Zijn wieg was een kribbe*) tijdens zijn vlucht naar het Westen beschoten.

De Sovjet-Unie is ook een land, waar slechts ruimte is voor één manier van denken. Op school krijgen de kinderen de gewenste denkbeelden ingepeperd. Zo zegt de lerares in Iwan en de verrader: “Onze leider, Lenin, zou trots op jullie werk zijn geweest, jongens en meisjes. jullie hebben een paar tamelijk grote tijdperken van de Sovjet onder de knie gekregen en dat doet mijzelf ook genoeg. Het is belangrijk dat jullie in staat zijn de ontwikkeling te volgen van alles wat geleid heeft tot onze roemrijke revolutie.” (p.17)

Mensen met ideeën, die de staat niet welgevallig zijn hebben een moeilijk bestaan. Ze kunnen geen carrière maken en mogen ook niet openlijk bijeenkomen. Kerken hebben geen eigen onderkomen, en vaak is er geen bijbel beschikbaar. Andersdenkenden worden op 3 alle mogelijke manieren dag en nacht in de gaten gehouden. Zo wordt de post van Georgy Yakir opengemaakt (*De zaak Kolokol*, p.77), houden KGB-agenten het huis van Lev Kolokol in de gaten en zetten de christelijke vrienden van Iwan Nazarov de radio erg hard om te voorkomen dat hun gesprek wordt afgeluisterd (*Iwan en het geheim in [29] de koffer*, p.14). Ook worden mensen geschaduw en geïntimideerd. Soms komt de politie thuis, worden mensen op hun werk door de directie onder handen genomen of moeten ze zich bij de autoriteiten verantwoorden.

Maar de staat kan ook harder optreden: Pjotr Katsjenko wordt in een tuchthuis geplaatst (*Iwan en de gedurfde ontsnapping* en de baptistenpredikant Stephan Komenos wordt veroordeeld tot twintig jaar werkkamp (*Als het tarwegraan sterft*).

“Gelovige imbecielen”

In de Russische boeken worden andersdenkenden niet beschreven, of anders afgedaan als rare mensen. Met name het christendom moet het ontgelden. Het christelijk geloof is iets voor oude oma's die nooit nadenken, nergens benul van hebben en het niet zo nauw nemen met de waarheid, zoals de oma van Serjozja (*Het bedrog*). In hetzelfde boek is er ook nog de kleuter Kotja, die zijn handen “tot een bootje vouwt en met gesloten ogen zijn lippen beweegt.” Bij navraag blijkt hij te bidden. De reactie van de omstanders wordt als volgt beschreven: “Iedereen schatert het uit. Schuddebuikend en tranen wegvegend, Pontja krijgt zelfs de hik.” (p.71-72). In *Het jaar van het goede kind* wordt een bende booswichten opgevoerd die zich voordoen als geestelijken en stellen de veitegenwoordigers te zijn van onder meer “calvinisten, lutheranen, Kaïns, verloren zonen, gelovige imbecielen, farizeeërs en beëlzebubs.” (p.127-28).

Conclusie

Concluderend kunnen we stellen dat in Nederlandstalige jeugdboeken de USSR wordt geschetst als een koud en naargeestig land waar kinderen meestal in flats wonen. Het land heeft iets grauws en het welvaartsniveau is lager dan het onze. Velen werken op de fabriek of in de wetenschappelijk-technische sfeer. De scholen zijn streng.

Het geschetste beeld komt min of meer in alle boeken naar voren. De boeken met een christelijke of andere kritische signatuur (*De zaak Kolokol*) schetsen verder nog een beeld waarbij school voor kinderen van andersdenkenden vijandelijk terrein is. Kinderen worden al jong geïndoctrineerd door de communistische staat, volwassenen bedreigd, gevangen gezet en zelfs gedood. Opmerkelijk genoeg bevestigen de uit het Russisch vertaalde jeugdboeken dit beeld, wanneer christenen zonder uitzondering als belachelijke of geestelijk onvolwaardige types worden afgeschilderd. Zo bezien speelde de antithese, de strijd tussen licht en donker zich ook af in de jeugdliteratuur van verschillende signatuur.

Personalia

Constant van den Heuvel is docent geschiedenis op de christelijke scholengemeenschap Prins Maurits te Middelharnis en Stellendam. Klaas Tippe is docent geschiedenis en maatschappijleer op de reformatorische Jacobus Fruytier-scholengemeenschap te Apeldoorn, Uddel en Rijssen. Beiden zijn lid van de onderwijswerkgroep van de VCH.

Gebruikte literatuur

- * Bakker-Huizinga, Willy, *Baboesjka blijft in Ivanovka* (Barneveld, 1985).
- * Berg, J.W. van den, 'In zijn plaats' in: J.W. van den Berg, e.a., *Als het tarwegraan sterft* (Houten, 1989).
- * Bograd, Larry, *De zaak Kolokol* (Amsterdam, 1983) Oorspr. The Kolokol papers (zp, 1981).
- * Bovenkamp, C. van den, 'Vlucht naar de vrijheid', *Zijn wieg was een kribbe* (Utrecht, zj).
- * Chaprov, Nikolaj P., *Het geluk van een verloren leven* (Houten 1984).
- * Grant, Myrna, *Iwan en het geheim in de koffer* (Hoornaar, 1976). Oorspr. *Ivan and the Secret in the Suitcase* (zp, 1975).
- * Grant, Myrna, *Iwan en de gedurfde ontsnapping* (Hoornaar, 1977). Oorspr. *Ivan and the Daring Escape* (zp, 1976).
- * Grant, Myrna, *Iwan en de verborgen bijbel* (Hoornaar, 1976). Oorspr. *Ivan and the Hidden Bible* (zp, 1975).
- * Grant, Myrna, *Iwan en de verrader* (Hoornaar, 1978). Oorspr. *Ivan and the Informer* (zp, 1977).
- * Groen, Els de & Upenski, Eduard, *Het jaar van het goede kind* (Amsterdam, 1989). In 1988 verschenen in een Russisch kindertijdschrift.
- * Lichanov, Albert, *Het bedrog* ('s-Gravenhage, 1986). Oorspr. *Obman* (Moskou, 1982).
- * Kuyt, E., *Kolja, De kleine onderduiker* (Utrecht, 1987).
- * Moret, Karin, *Igor wil geen pionier zijn* (zp, zj).
- * Moret, Karin, *Vader in het strafkamp* (Houten, 1983).
- * Poel, J.F. van de, *Balling in Siberië* (Veenendaal, 1988).
- * Poel, J.F. van de, *Vlucht uit Siberië* (Veenendaal, 1989).
- * Poel, J.F. van de, *Terug naar Siberië* (Utrecht, 1990).
- * Sabinina, Ljoedmila, *Verhalen uit Moskou* (zp, 1988). Oorspr. *Oblomok Molnii* (zp, 1978).
- * Schulenburg, Bodo, *Tanja* (Amsterdam/Antwerpen, 1983) Oorspr. *Tanja* (Berlijn, 1981).
- * Treurniet-Walraven, F.A., 'Een bijzondere samenkomst', in: J.W. van den Berg e.a., *Als het tarwegraan sterft* (Houten, 1989).

De boeken van Bakker-Huizinga, Van den Berg, Van den Bovenkamp, Chaprov, Grant, Kuijt, Moret en Van de Poel zijn boeken van protestants-christelijke huize; de boeken van Lichanov, Sabinina en Schulenburg hebben een communistische signatuur, het boek van Bograd heeft een neutraal-westerse achtergrond, terwijl het boek van De Groen en Upenski een Nederlands-Russische coproductie is.